

Vrak – Museum of Wrecks *Upptäck Östersjöns hemligheter*

Anna Arnberg
Odd Johansen

På Djurgården, mitt i centrala Stockholm, byggs ett nytt museum: Vrak – Museum of Wrecks. Det är Statens maritima och transporthistoriska museer (SMTM) som ligger bakom satsningen. Det nya museet ska lyfta fram Östersjöns miljö och kulturarv – ett maritimt kulturarv som hittills både varit ganska okänt och svårtillgängligt.

Östersjöns speciella miljö och historia innebär att området har en mängd mycket välbevarade lämningar från olika tidsperioder i en omfattning som inte har sin motsvarighet någon annanstans. Många av dessa är i samma klass som det numera välkända skeppet *Vasa* som påträffades 1956, alldeles i närheten av det nya museet.

Under de senaste åren har den akademiska kunskapen om detta kulturarv ökat dramatiskt genom teknisk utveckling och modern marinarknologisk forskning. Men för allmänheten är denna värld fortfarande tämligen okänd.

Odd Johansen, projektchef Vrak - Museum of Wrecks och fil. dr Anna Arnberg, samordnare arkeologi vid Statens maritima och transporthistoriska museer (SMTM) och ansvarig för kunskap och innehåll i Vrak – Museum of Wrecks.

Figur 1. På Östersjöns botten finns ett världsunikt kulturarv. Med hjälp av föremål, fotografier, undervattensfilm och digital teknik vill SMTM tillgängliggöra detta kulturarv och berätta om de människor som haft havet som levebröd, sjöväg, slagfält och gravplats. På bilden syns det så kallade Osmundvraket, som är ett av alla de spännande fartygsvrak som finns att upptäcka i Östersjön. Fartyget var lastat med osmundjärn och stångjärn när det förliste i Stockholms skärgård. Järn har historiskt sett varit en mycket betydelsefull exportvara för Sverige och helt central för landets ekonomi. Foto Jim Hansson, SMTM.

Det nya museets verksamhetsidé är att presentera och ge perspektiv på hela det maritima kulturarv som finns under Östersjöns yta, från att de första människorna kom till området till nutid. Museet ska vara en kunskapsupplevelse. Det ska engagera, motivera och ge nya historiska och samtida perspektiv på världen, kulturarvet och miljön.

Det finns idag ingen museiarena någonstans i världen där en hel regions historia skildras för en bred allmänhet genom bevarade marinarknologiska lämningar. Vrak – Museum of Wrecks ska berätta hela Östersjöns historia

genom nära samarbeten med aktörer i de omgivande länderna, såväl myndigheter och akademi som privata aktörer.

Det nya museet ska ge en utställnings- och besöksupplevelse av internationell klass, men också utgöra ett vetenskaps- och kunskapscenter med samarbeten såväl nationellt som internationellt.

Vrak – Museum of Wrecks ska också vara ett framgångsrikt besöksmål. Vägen dit tror vi ligger i att hålla mycket hög kvalitet på utställningar, publika aktiviteter och kunskapsuppbyggnad. Vi vet också från SMTM:s andra museer att en nyckelfaktor för framgång är tillgänglighet och gott värde, vilket kommer att präglade publikarbetet.

Fyndet av Vasa och marinarkelogins utveckling

Fyndet av *Vasa*, bärgningen av skeppet och byggandet av det fantastiska Vasamuseet kan på många sätt ses som starten för en bredare framväxt av marinarkelogin som ett särskilt vetenskapligt fält i Sverige. I dag finns ett flertal aktörer inom det undervattensarkeologiska området såsom museer, föreningar, institutioner och privata företag, och man kan studera arkeologi med maritim inriktning på universitetsnivå.

De tekniska landvinningarna som gjorts sedan fyndet av *Vasa* är betydande. De senaste årtiondena har den utrustning som kan användas för att undersöka och kartera havsbottenarna blivit mer allmänt tillgänglig. Detta i kombination med de vetenskapliga framsteg som gjorts inom det undervattensarkeologiska området har lett till en stor mängd nya fynd av vrak och andra lämningar under vatten.

Vasamuseet har utvecklats till ett mycket framgångsrikt och välbesökt museum. Kopplat till museet bedrivs också forskning med fokus på fartyget och dess kontext liksom hur *Vasa* ska kunna bevaras på bästa sätt för framtiden. Sedan bärgningen 1961 har mer än 40 miljoner människor från hela världen besökt museet och besöksantalet fortsätter att öka. Med tiden har museet blivit ett besöksmål på högsta internationella nivå och det kommer med all sannolikhet att fortsätta att utvecklas i den riktningen.

Dock är det rimligt att hävda att det parallellt med Vasamuseet numera finns behov av en ny arena. En plats där man kan visa och tillgängliggöra

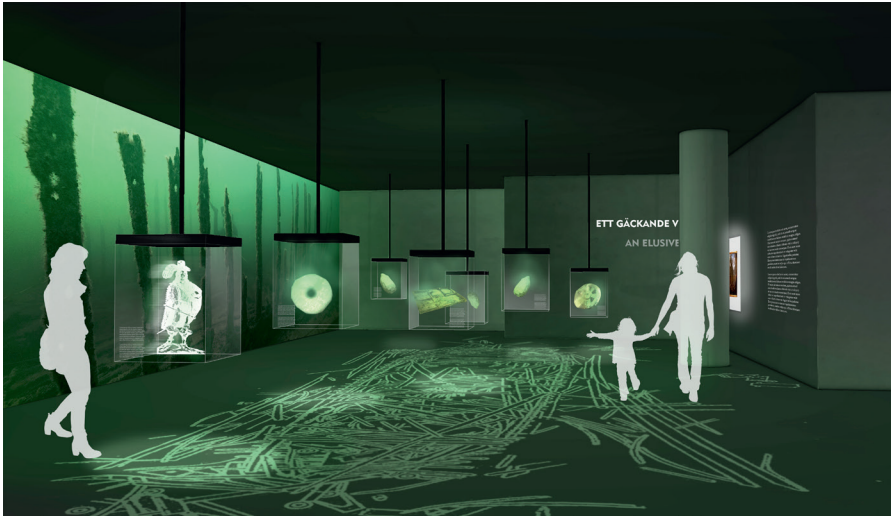
Figur 2. Utställningarna tar med besökarna på en tidsresa med utgångspunkt i lämningar på Östersjöns botten. Bild: Expology.

alla de spännande nya upptäckter som gjorts sedan Vasaskeppet påträffades utanför Beckholmen i Stockholm. Det finns även ett behov av en ny aktör som kan vara en samlande kraft för undervattensarkeologin i Sverige och länderna runt Östersjön. Vi tror att Vrak – Museum of Wrecks kan ta den rollen.

Att uppleva kulturarvet på Östersjöns botten

Östersjön erbjuder exceptionella bevaringsförhållanden för trä och andra organiska material. Under vattenytan finns ett kulturarv som saknar motsvarighet. Lämningar i form av vrak, försvarsanläggningar, hamnar och boplatslämningar, för att nämna några exempel, ger unika möjligheter till kunskap men också upplevelser. Här ges möjligheten till inblickar i en värld och materiell kultur som sedan länge gått förlorad på land. Från stenålderns fiskefällor till örlogsskepp.

Med Vrak – Museum of Wrecks vill SMTM ta med besökarna på en djupdykning till detta världsunika kulturarv. Målet är att besökarna ska få

Figur 3. Fartyget Resande Man som sjönk utanför Landsort 1660 har en central plats i det nya museet. Genom att kombinera ny teknik med klassiskt utställningsarbete tillgängliggörs vrakplatsen och fynden för alla utan att några ingrepp behöver göras. Bild: Expology.

uppleva kulturarvet på Östersjöns botten på så många olika sätt som möjligt. I museibyggnaden på Djurgården planeras fem utställningar, där immersiva och digitala upplevelser kombineras med fysiska föremål och mer traditionellt utställningsspråk. Utställningarna tar med besökarna på en tidsresa till de dramatiska händelser som döljer sig under Östersjöns yta. Under museibesöket ges även möjligheten att anta rollen som marinarkeolog och själv utforska Östersjöns sjunkna kulturarv (figur 2–4).

Intresset för nya arkeologiska upptäckter och marinarkeologiska undersökningar är betydande och får också stor uppmärksamhet av såväl allmänhet som av lokal, nationell och internationell media. Samtidigt är kulturarvet på Östersjöns botten på många sätt otillgängligt. Det är få människor som dyker och har möjlighet att besöka lämningarna på plats.

I början av marinarkeologins framväxt, då exempelvis *Vasa* upptäcktes på 1950-talet, var det mer givet och självklart att välja att tillgängliggöra skeppsvrak för forskning och allmänheten genom att bärga dem. Idag reso-

Figur 4. I utställningen Uppdraget kan besökaren – i spelets form – själv anta rollen som marinarkeolog. Bild: Expology.

nerar man ofta på ett annat sätt gällande dessa lämningar. En av de grundläggande tankarna bakom det nya museet är att ge människor möjlighet att uppleva och ta del av kulturarvet på havsbotten utan att bärga eller göra omfattande ingrepp i lämningarna.

I det nya museet lyfter vi istället lämningarna med hjälp av digital teknik, berättelser och föremål. Genom en kombination av artefakter, nyproducerad undervattensfilm och digitala tekniker läggs fokus på att presentera marinarkeologiska rön och kunskaper på ett upplevelsebaserat sätt. Östersjöns sjunkna förflutna presenteras i ny form, samtidigt som lämningarna lämnas kvar på botten där de bevaras bäst (se figur 5).

Forskning och kunskapsförmedling utgör integrerade delar av det nya museet. Vrak är kopplat till marinarkeologisk forskning på flera sätt, både genom det vetenskapliga arbete som bedrivs vid museet och genom omvärldsbevakning och externa samarbeten.

Som vetenskap handlar marinarkeologi både om långsiktig kunskapsuppbyggnad och nya upptäckter. Här utgör forskningsundersökningar såväl

Figur 5. De nya tekniker som blivit tillgängliga för undervattensarkeologin har inte bara höjt kvaliteten på dokumentationen och analyserna. De öppnar också för nya förutsättningar att tillgängliggöra kulturarvet på havsbotten som knappt ens var tänkbara för några år sedan. Modellen av fregatten Dalarövraket/Bodekull¹ som vilar på drygt 30 meters djup utanför Smådalarö togs fram som en del av EU-projektet Baltacar och arbetet med det nya museet. 3D-modellen är framställd av SMTM och bearbetad av Ingemar Lundgren, Ocean Discovery.

<=> Läs mer om Dalarövraket i Eriksson, Niklas, "Invasionsfartyget som blev en mjölskuta: identifieringen av "Dalarövraket" som strussen Bodekull (1661-1678)", *Forum navale*, vol. 74, 2018.

som undersökningar som sker till följd av exploatering, så kallad uppdragsarkeologi, viktiga källor till ökad kunskap om det maritima kulturarvet.

Med målet att kunna fånga och förmedla också det nya som händer inom det marinarkeologiska fältet kommer utställningsrummen i museibyggnaden till viss del göras föränderliga med utbytbara delar, där ny forskning och pågående projekt kan presenteras på ett sätt som låter besökaren komma nära det som händer när det händer. Här kommer även Vraks digitala kanaler att fylla en viktig funktion i förmedlandet av dagsaktuella händelser.

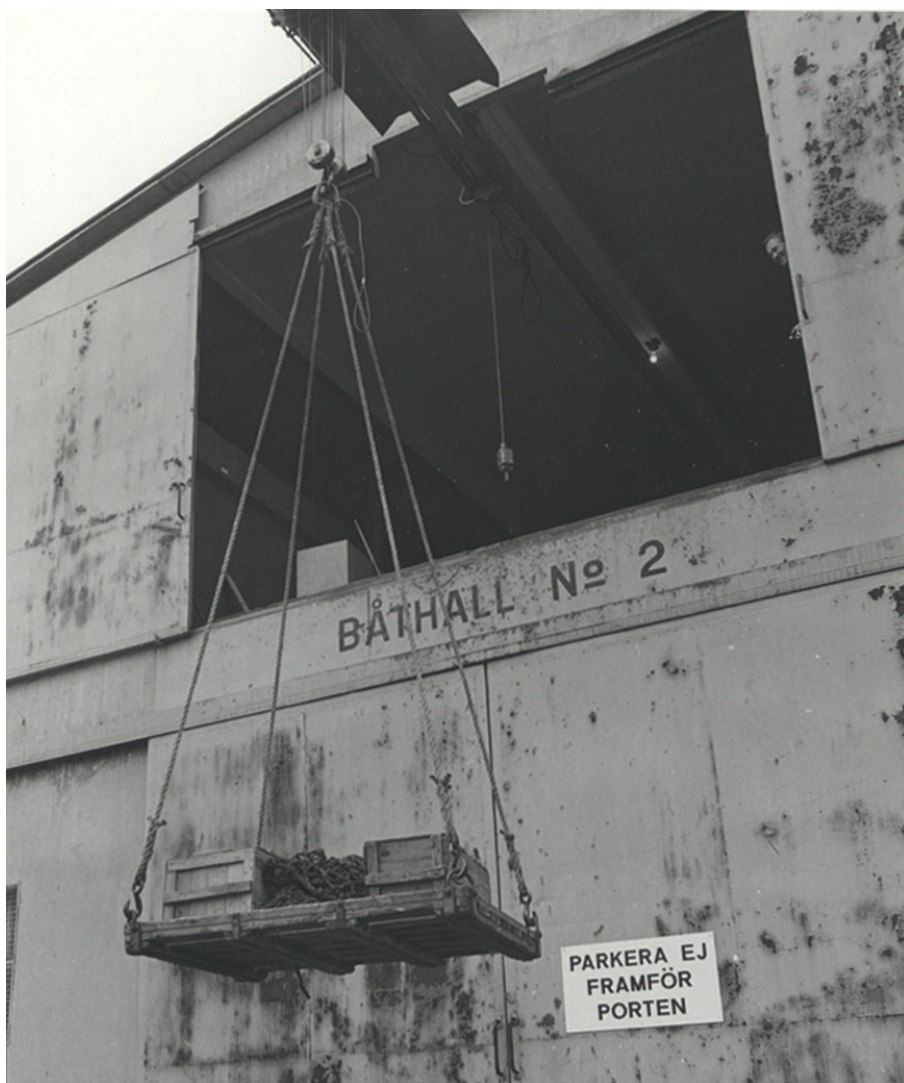
Under planeringsfasen av det nya museet har en vetenskaplig plattform tagits fram. Plattformen avgränsar, anger riktning och fungerar som en generell ram och översiktlig bakgrund för de teman som presenteras i utställningarna. När museet öppnar kommer ett forskningsprogram att finnas för den marinarkeologiska kunskapsuppbyggnad och forskning som bedrivs vid museet.

Museet i Stockholm kommer också att knytas till andra platser i Östersjöområdet, genom samverkan med olika aktörer. Vrak håller i ett kunskapsnätverk med fokus på marinarkeologi och kulturarv i Östersjön. I nätverket, som fungerar som rådgivare till museet under uppbyggnadsskedet, finns kollegor från samtliga länder kring Östersjön. Då museet öppnat ändras nätverkets roll till att handla om samarbeten och kunskapsutbyte.

Galärvarsområdet på Djurgården blir platsen för det nya museet

Museiarenan etableras i Båthall 2 på Djurgården i Stockholm, som Statens maritima och transporthistoriska museer disponerar sedan lång tid tillbaka (se figur 6). Båthallen är i sig själv intressant rent maritimhistoriskt, men den är även ett stycke spännande arkitekturhistoria och en viktig del av stadsbilden.

Båthallarna byggdes under andra världskriget för att underhålla och förvara marinens båtar. Ursprungligen planerades tre båthallar, men bara två uppfördes 1941–42. Båthall 2 har hyrts av Sjöhistoriska museet sedan galärvarsområdet övergick till civil användning och försvarsmakten lämnade platsen. Dock har byggnaden stått tom en tid sedan man valde att flytta

Figur 6. När försvarsmakten lämnade Galärvarvsområdet övergick de militära byggnaderna till civil användning. Sjöhistoriska museet har bedrivit verksamhet i Båthall 2 sedan 1970-talet fram till att man valde att flytta fritidsbåtsamlingen till mer ändamålsenliga lokaler på Rindö i Stockholms skärgård. Fotograf: Johan Jonson/SMTM/CC BY-SA.

Sjöhistoriska museets fritidsbåtssamling till mer ändamålsenliga lokaler på Rindö i Stockholms skärgård.

Båthall 2 är uppförd i oisolerad, platsgjuten betong och har på grund av sin ålderdomliga standard tidigare endast kunnat användas för publik verksamhet under sommarsäsongen. Men nu iordningställs den för den nya museiverksamheten för användning året runt. Byggnaden är klassad som statligt byggnadsminne vilket gör att den har ett gott skydd mot exteriöra förändringar (se figur 7). Invändigt kommer den med varsam hand att byggas om för att passa den nya verksamheten. Samtidigt kommer mycket av dess ursprungliga detaljer och karaktär att behållas även invändigt.

Båthall 2 ritades av den kände arkitekten Paul Hedqvist. Under andra världskriget tog han uppdrag av Försvarsmakten och ritade flera byggnader inom Galärvarvsområdet. De flesta av dessa har nu rivits och idag är det bara Minsveparhallen (där Junibacken bedriver sin verksamhet) och båthallarna som finns kvar.

Paul Hedqvist var en tongivande arkitekt under en lång och betydelsefull tidsperiod. Han fastnade tidigt för funktionalismen och ritade en mängd stilrena byggnader och anläggningar för det moderna Sverige, så som det växte fram under 1900-talet. Byggnadsverken väckte stor uppmärksamhet både nationellt och internationellt.

Andra kända byggnader av Paul Hedqvist är Skatteskrapan, DN-huset och Västerbron men han ritade många fler runt om i hela landet. Han var mycket produktiv under hela sin karriär och har satt en bestående prägel på Stockholms stadsbild, främst genom sin banbrytande funktionalistiska stil. Att han även är arkitekten bakom båthallen som ska inrymma Vrak – Museum of Wrecks är nog mindre känt, men ett tränat öga kan känna igen Paul Hedqvists säregna stil.

Den direkta närheten till Vasamuseet är påtaglig och känns naturlig, liksom den omedelbara anslutningen till Östersjöns vatten rakt utanför byggnadens entré. I närheten ligger Spritmuseum och Vikingaliv, The Viking Museum, och det är inte långt till Skansens helt nya satsning, Baltic Sea Science Center.

Vrak – Museum of Wrecks har ett centralt läge på Djurgården och kommer att påtagligt förstärka attraktionskraften i området.

Figur 7. Båthall 2 ritades av arkitekten Paul Hedqvist (1895-1977) för flottans båtar. Byggnaden, som stod klar i början av 1940-talet, är idag statligt byggnadsminne. Exteriört tillåts endast mindre förändringar vid ombyggnaden till museum. Invändigt byggs nya utställningsrum och publika ytor. Bild: Fahlander arkitekter.

Det nya museet kommer att ha en tydlig egen identitet och profil, vilket vi bedömer vara en förutsättning för att kunna vara konkurrenskraftigt i relation till andra upplevelseerbjudanden på Djurgården och i Stockholm.

Vrak – Museum of Wrecks planerar att öppnas för besökare under slutet av 2020. Vrak ingår tillsammans med Vasamuseet, Sjöhistoriska museet, Marinmuseum och Järnvägmuseet i den statliga myndigheten Statens maritima och transporthistoriska museer.

Kontakt:

Odd Johansen, projektchef, odd.johansen@smtm.se

Anna Arnberg, samordnande arkeolog, anna.arnberg@smtm.se

www.vrakmuseum.se

Summary

Nowhere else in the world are there as many well-preserved wrecks of wooden ships as in the Baltic Sea. Stone Age settlements and wrecks from more recent times can also be found as time capsules on the sea floor. The Swedish National Maritime and Transport Museums will open a new museum in late 2020, showing these remains using modern technology and telling visitors about the people who have lived on and traveled across the Baltic Sea.

The new museum is called Vrak - Museum of Wrecks and takes shape through a network of collaborations with institutions and companies in Sweden and in the countries around the Baltic Sea. Maritime archaeological discoveries, research and a sustainable approach form the basis for the museum. The museum is located in an historic boat depot on the island of Djurgården in Stockholm, near the Vasa Museum.